

Віталій МАНЗУРЕНКО

НЕВІДОМІ ПРОЕКТИ СІЧОВИХ ВІДЗНАК ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО

Створенню на початку Першої світової війни самостійної української військової частини в лавах австро-угорської армії сприяло велике піднесення національної свідомості серед галицьких і буковинських українців. Уже з кінця XIX століття українські громадські й політичні діячі намагалися заснувати парамілітарну організацію. Так, 1894 року у Львові постало перше українське спортивно-просвітнє товариство „Сокіл”, а в травні 1900 р. виник перший осередок товариства „Січ”, які в майбутньому дали кадри для добровільної військової формації – Легіону українських січових стрільців.

На самих початках творення військових підрозділів січових стрільців одразу виникло питання про відрізнення їх од інших вояків австро-угорської армії. Як згадував Володимир Старосольський¹ у промові, виголошеній 1935 р. на святі стрілецької пісні у Львові: „Чи тямите² відхід перших сотень у поле? Чи тямите ті гонведські³ вишивані штани, що їх мушили надягати стрільці? Чи тямите ті сльози стрілецькі, що полились тоді в темну ніч при світлі смолоскипів? А далі: зма-

гання зазначити свою окремішність, своє власне обличчя також назовні. І появилися спочатку зелені галузки на стрілецьких шапках, далі – жовто-блакитні кокарди, далі – шапки-мазепинки, герб, у якому зв'язані були водно герби Львова і Києва. А врешті – власні однострої, а на шапках – тризуб. Це був шлях у просторі і в часі, шлях з одної доби в другу”⁴.

Уже на засіданні Боевої управи, що відбулося 2 серпня 1914 р., було ухвалено: „... щоб добровольці називалися: українські січові стрільці. Крій шапки прийнято такий, як є крій шапки Укр[аїнського] січового союзу, тому що хоч вона не є легка своїм виглядом і кроєм, але має обшивку до закладання взимі на уха. Як відзнаку на переді шапки прийнято «левика» з шапок сокільських стрільців”⁵.

Перший статут товариства „Сокіл” (1894 р.), про який згадувалося на засіданні Боевої управи, передбачав наявність прапора і зберіг його короткий опис: „Знам'я товариства є руський лев”. Протокольні книги товариства пояснюють цей термін так: „Се має бути золотий лев на синьому тлі”. Пізніше, на початку XX ст., пра-

порова секція Товариства „Сокіл” для потреб місцевих філій видала опис прапора, згідно з яким на одному боці прапора був золотий лев у синьому полі, опертий передніми лапами на скелю сірого кольору. Боєва управа українських січових стрільців взяла за основу зображення на своїх знаках галицького лева, який раніше розміщувався на прапорах Товариства „Сокіл”.

Від початку січові стрільці для означення своєї національної самобутності носили на лівому боці головного убору синьо-жовті кокарди, які називали „розетки” або „троянди” (ил. 1). Подеколи замість гудзика в середині „розетки” використовували знак із зображенням маленького левики, який передніми лапами спирався на скелю з написом „У.С.С. 1914”. Знак вигото-

вляли з жовтого й білого металу, діаметр його був 16 мм (ил. 2).

Маючи на своєму головному уборі національну відзнаку, січові стрільці дуже пишалися нею. За словами отамана УССів Мирона Тарнавського, така відзнака „була для стрільця знаком якоїсь вищості над тими, хто її не мав”. Велику допомогу у виготовленні знаків-кокард надавали Боєвій управі українські жіночі організації. Під час Різдвяних свят 1915 р. разом з подарунками до бойових частин було надіслано інший знак, розроблений у 1914 р., ще перед війною. Він являв собою округлу опуклу відзнаку у вигляді великого галицького лева, опертого передніми лапами на скелю з написами на верхній її частині – „1914”, на нижній – „У.С.С” (ил. 3).

3

Проте потреба створення самобутніх українських відзнак лишалася далі актуальною. Українські січові стрільці не раз порушували це питання перед своїми військовими зверхниками. Так, у листі від 28 квітня 1917 р., адресованому до проф. Івана Боберського у Відень, підхорунжий Левко Лепкий⁶ писав: „... прийшла похідна сотня, зодягнена теж всіляко; навіть для одностайності мала цілу галерею левиків! Здається, що й такої дрібниці не хотілося для нас зробити. Тому прошу Вас, Пане Професоре, зайнятися тією справою та надіслати нам ще 400 штук, бо тамтих не стало. Гроші кожний командант сотні разом надішле.

Друга давня справа – це пам'яткові медальйони учасництва. Війна поки що є, але багато з наших уже немає. Бодай рідня мала б по них пам'ятку. Здалися б і окремі грамоти учасництва для всіх, а за тих, що погинули, – видалося б рідні; на грамотах і медалях повинен бути стрі-

лецький Архангел (рішений в Розвадові збором УСС), з розвиненими крилами, зі щитом (лев), піднесеним на лівому рамені, й мечем у правій руці... Може би, цей проект виконав Новаківський?”⁷.

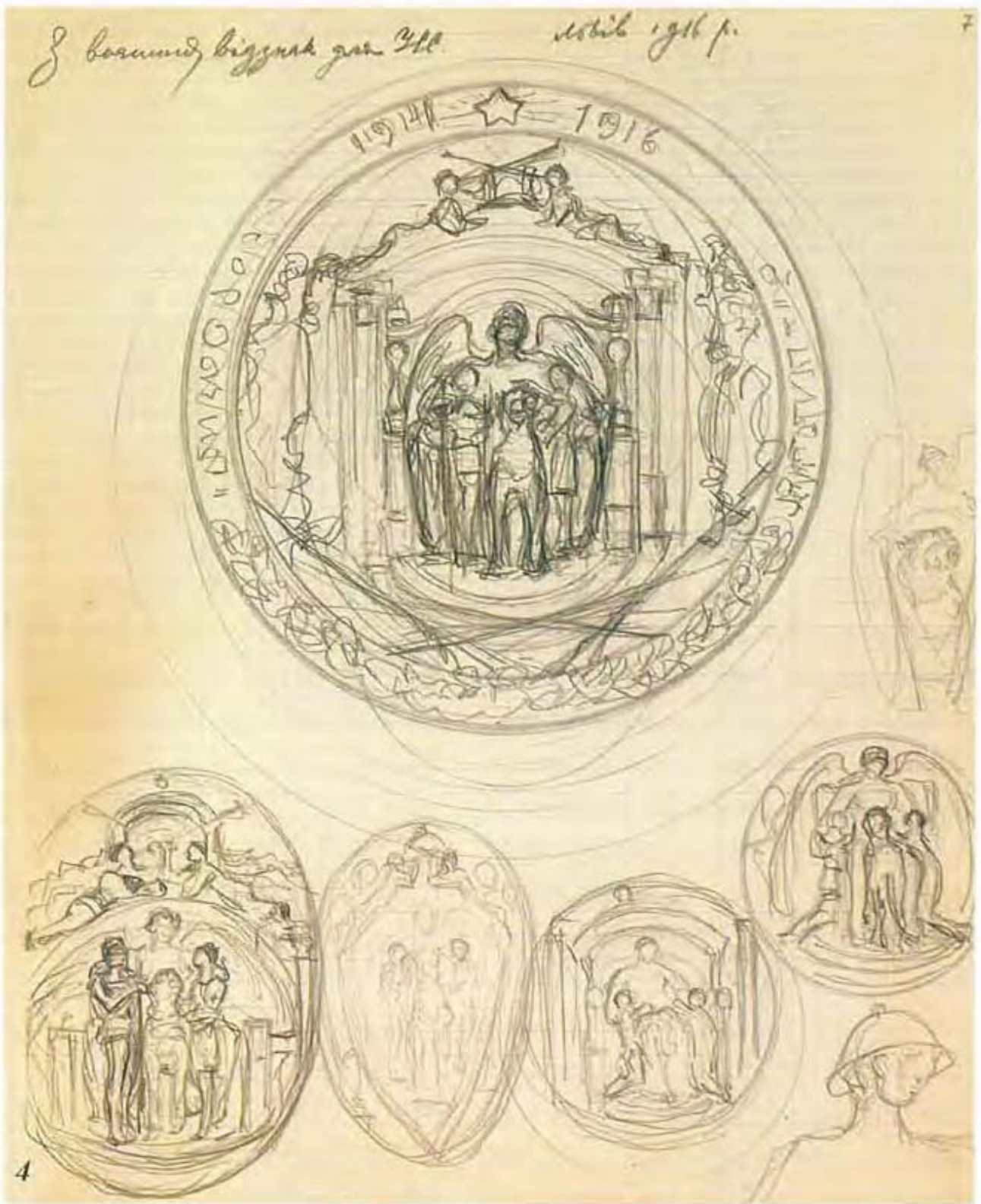
Взявши до уваги цитований лист і покликання в ньому на можливого автора перших проектів українських відзнак, щоправда, досить-таки непевне, ми звернулися до творчої спадщини визначного українського мистця Олекси Новаківського.

В архіві, що зберігається в родині Новаківських у Львові, вдалося виявити чотири досі невідомі й недосліджені аркуші проектів українських відзнак. Два перші аркуші датовані відповідно 1914 і 1918 роками. Можемо висловити припущення, що ці шкіци зроблено під впливом пережитих художником тяжких часів окупації Львова, а також його пізнішого визволення. У листі до приятеля (прізвище його невідоме) від 5 жовтня 1915 р. він пише про велику радість, що настала „від часу повороту наших славних побідних військ та визволення Львова з московського варварства, яке ще полишилося в слідах опікунчого духу освободителів. Я однак завдячую якійсь вищій силі, котра мене охоронила від забрання до неволі сибірських коземат[ів]... Та хоч я поза штукаю і не займався політичним життям, та все ж люблю ходити в українських вишивках, нашої прастарої культурної минувшини, котра також

З воєнної відзнаки для 3-го

квітня 1916 р.

7

4

відбивається проблиском красок і у наших українських артистів, котрі можуть уважатися за „неблагонадєжних” для темряви наїзника в українських землях...”⁸

Мистець раз у раз зустрічався й листувався зі стрільцями. У листі, який надійшов до нього 11 квітня 1917 р. з Кременчука, молодий стрі-

лець пише: „Стоїмо на горі в лісі. Гарно тут і мальовничо. Москалі теж на горбі. Між ними і нами – долина, річка та зруйноване село. Як місяць підійде, з розбитих стін села ідуть срібні містичні блиски, а по воді снують золоті нитки. Зашелеше вітер, а місяць скриється за хмару, над розбитим селом снуються реф-

лектори і скачуть брильянтні огні світляних ракет.

В лісі закричав пугач, а червоний місяць виліз з-за горба і став над революційною армією. Як страшно жалюю часами, що Ваше око Великого Артиста не має спромоги оглядати сих містерій. Вірю, як багатою стала б не лише наша, але і всесвітня штука!

До польового життя при звичався я зовсім і чуюся вдоволеним, що пішов у поле. Почуваюся добре, відчуваю красу весни і молодого життя. В нашому лісі болото вже висхло, дерева тут-тут будуть пукати, пташки розспівались. Ми веснуємо. Хлопці вичищують замулені рови, лаштують пошкодзовані

Хмельницький
1/2 1916. Львів
1) Визволення
України
2) Визволення народів.
Української Свободи України

Красниківам
Допомога за свободу,
1914—1918. УСС

УКРАЇНА

УСС. Не створено
Ще не створено

Левко Лепко.

відлигою землянки, ладнають дороги. Одним словом, хазяйство на весну. На днях маємо стрічати вже третій Великдень в полі. Як його відсвяткуємо, що по нім прийде, не знати. Жовнір мусить бути фаталістом і жити хвилиною. Часто згадую Вас і талісман маю при собі.

Здоровлю щиро і цілую, Ваш (підпис нерозбірливо)"⁹.

Зробимо припущення, що під враженням таких літературних листів, сповнених пошани до мистця, а також прохань Левка Лепкого та інших стрільців і було створено проекти українських відзнак.

В боротьбі за волю відродились ми.
Камі знаєт вісний боратся за волю

За волю, свободу і всі кривоту
А боротьбі за волю відродились ми

Перший з розгляданих проектів О.Новаківського датований 1916 р. На цьому аркуші – шкiц відзнаки для УССiв i кiлька його варiантiв (ил. 4). На другому аркуші – два проекти, один з них має дати „1914” i „1918” (ил. 5). Можливо, цей проект розроблено в 1918 р. під час листопа-

дових подiй у Львовi¹⁰. На рештi двох аркушах – зображення в кольорi. Цi проекти відзнак виконано на однаковому паперi в єдиному стилi. На одному з них зроблено написи „1/2 1916 Львiв” i „Учасникам боiв за свободу 1914–1928 УСС”(ил. 6). Другий аркуш, на жаль, пошкоджений – бракує

нижнього лівого кута. Очевидно, там був проект відзнаки з національною символікою, який пізніше, у радянські часи, родина мистця знищила. У центрі цього аркуша – проект знака, де зображений „стрілецький Архангел (рішений в Розвадові збором УСС), з розвиненими крилами, зі щитом (лев), піднесеним на лівому рамені, й мечем у правій руці”, як зазначалося в листі Левка Лепкого (іл. 7). На нашу думку, ці проекти відзнак розробив мистець у 1916 р., а пізніше в 1928 році, коли вирішувалося питання про вшанування пам'ятними відзнаками українських січових стрільців і учасників визвольних змагань 1918 – 1920 рр., він їх доопрацював. На той час так склалося, що українська сторона, програвши в 1918 – 1920 рр. війну за незалежність, не змогла вчасно вшанувати своїх воїнів запроєктованою в 1918 р. нагородою „За обняття Львова у власність Української Держави”¹¹ та іншими відзнаками. І тільки в 1928 р. було встановлено іншу нагороду – пропам'ятну воєнну відзнаку Української галицької армії, так званій Галицький Хрест, яким нагороджували старшин і воїнів, що брали участь у боях за незалежність України.

ПРИМІТКИ

Автор висловлює щирі подяку Ганні Новаківській (м. Львів) за допомогу в підготовці статті.

¹ Володимир Старосольський – поручник УСС. Народився 8 січня 1878 р. в Ярославі.

Один із засновників „Молодої України” в 1899 р. Ініціатор з'їзду українських студентів у 1900 р., де проголошено постулат української державності. У 1913 р. – перший голова Товариства „Січові стрільці” у Львові. В серпні 1914 р. – член Головної Української Ради і Боєвої управи. Восени 1939 р. вивезений з родиною до Казахстану. Помер у Маріїнську 25 лютого 1942 р.

² Тямити – тут: пам'ятати.

³ Гонведський – від угорського „гонвед” – захисник Батьківщини. Так називали угорські піхотні частини в роки Першої світової війни.

⁴ Старосольський В. Стрілецьким шляхом // За волю України. – Нью-Йорк, 1967. – С. 32.

⁵ Там само. – С. 375.

⁶ Лев Лепкий – підхорунжий, пізніше четар. Народився 1889 р. в Поручині біля Бережан. Студент Львівського університету, організатор товариства „Січові стрільці” на Бориславщині. З осені 1915 р. в УССах. Створив багато стрілецьких пісень, склав проекти одностроїв, улаштування стрілецьких могил. Згадану в листі медаль учасництва з Архангелом не було виконано. Пізніше, навесні 1918 р., Центральна управа УСС виготовила її у формі стилізованого гуцульського хреста за проектом інженера Лушпинського.

⁷ Старосольський В. Стрілецьким шляхом. – С. 433, 434.

⁸ Архів Національного музею у Львові.

⁹ Там само.

¹⁰ 1 листопада 1918 р. у Львові вибухнуло збройне повстання. Бої між українцями й поляками тривали до 21 листопада.

¹¹ Діло. – 1918. – 6 листон.